

А. М. Пугач,
к. т. н., доцент, Дніпропетровський державний аграрний університет

СИСТЕМА НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ АГРОПРОМИСЛОВИМ ВИРОБНИЦТВОМ

A. Pugach,
Ph.D., Associate Professor, Dnepropetrovsk State Agrarian University

SYSTEM OF SCIENTIFIC SUPPORT GOVERNMENT AGROINDUSTRIAL PRODUCTION

Встановлено, що методологія обґрунтування наукового забезпечення державного управління агропромисловим виробництвом передбачає вдосконалення і узагальнення ідей і методів для їх практичного використання при вирішенні державних управлінських задач, а саме: узагальнення змісту і обсягу функцій, що підлягають виконанню; аналіз існуючого АПК; оцінка впливучинників і визначення можливих й пріоритетних заходів; розробка документів з планування, регулювання і контролю; встановлення можливих заходів з метою усунення виявленої невідповідності; визначення з числа можливих пріоритетних заходів і реалізовуваних відповідно до ресурсних обмежень; вироблення організаційно-методичних і програмних рекомендацій по порядку реалізації пріоритетних заходів в намічені терміни.

Доведено, що науково-методичний апарат має ґрунтуватися на загальних методологічних засадах. Для цього доцільно використовувати ряд основоположних принципів: принцип забезпечення методологічної єдності досліджень, що проводяться по обґрунтуванню наукового забезпечення державного управління АПК; принцип відповідності заходів характеру і масштабу впливучинників на АПК; збалансованість заходів і обсягу функцій; реалізація у встановлені терміни запланованих заходів; відповідність порядку реалізації заходів принципам методу програмного планування.

It was established that the methodology of scientific reasoning provide governance involves improving the agro-industrial production and synthesis of ideas and methods for their practical use in dealing with public administration tasks, including: summarizing the content and scope of the functions that must be observed; analysis of existing agribusiness, evaluation of the impact factors and identify possible and priority actions, the development of instruments for planning, management and control, establishing feasible measures to eliminate the detected nonconformity; determination of the number of possible priority actions and salable under resource constraints, develop organizational, methodological and policy recommendations in the order of priority activities as scheduled.

We prove that the scientific and methodological apparatus should be based on general methodological grounds. To do this, it is advisable to use a number of fundamental principles: the principle of methodological unity of research conducted by the scientific substantiation of providing governance apk, the principle of compliance measures the nature and scale factors impact on agriculture, the balance of action and volume functions, in a timely implementation of planned activities; compliance order implementing measures to the principles of program planning method.

*Ключові слова: система, наукове забезпечення, державне управління, агропромислове виробництво.
Key words: system, scientific support, state management, agro-industry.*

ВСТУП

На сьогодні існує багато досліджень, присвячених проблемам АПК. Основний зміст цих досліджень відзначається аналізом сучасного стану АПК, його минулого і пропозицій на майбутнє. Під системою наукового забезпечення розуміється сукупність взаємозв'язаних наукових методів, призначених для підготовки, ухвалення і

реалізації рішень відносно АПК України. В АПК виникає необхідність вирішення проблем, що відносяться до різних його сфер на різних рівнях. Для комплексного і взаємопов'язаного вирішення цих питань на науковій основі слід застосовувати системний підхід та їх розглядати як єдине ціле в рамках системи наукового забезпечення державного управління.

Проблеми процесів економічного зростання знайшли відображення в працях представників класичної школи політекономії А. Сміта, Д. Рікардо. Важливий внесок в теорію інноваційного зростання зроблені Й. Шумпетером, П. Уайтом, П. Леоном. В їх наукових працях вперше обгрунтовано поняття "інновації" і розкриті основні аспекти інноваційної діяльності як "впровадження в економічний виробничий цикл".

Розроблення теоретичних та методологічних засад управління інноваційними процесами здійснено В. Геєцем, Л. Нейковою, Д. Черваньовим. В аграрній сфері методологічні основи управління інноваційними процесами досліджувались О. Гудзинським, Б. Данилишиним, О. Дацієм, С. Іванютою, М. Коденською, П. Макаренком, П. Музикою, М. Садиковим, І. Топіхою, Л. Федуловою, А. Юзефовичем. В їх наукових працях розкрито економічні аспекти механізму управління інноваційними процесами в аграрному виробництві. Однак завдання інноваційної політики та роль держави в їх виконанні залишаються невизначеними, оскільки дотепер не обгрунтовано концептуальні підходи щодо системи наукового забезпечення державного управління агропромисловим виробництвом.

ЗАВДАННЯ

Завданням статті є:

- дослідити методичні підходи до обгрунтування наукового забезпечення державного управління агропромисловим виробництвом;
- визначити принципи реалізації науково-методичного апарату дослідження державного управління агропромисловим виробництвом.

РЕЗУЛЬТАТИ

Перехід АПК України на ринкові відносини зажадав зміни командно-адміністративних методів управління на економічні методи із застосуванням методів дослідження операцій, що вимагають вирішення складніших задач державного управління в АПК.

У цих умовах виникає об'єктивна необхідність системного наукового забезпечення державного управління АПК, розробки науково-обгрунтованого інструментарію, направлено на дослідження проблем продовольчої безпеки країни, прогнозування розвитку АПК при різноманітних сценаріях аграрної політики, оцінки заходів по захисту внутрішнього ринку і наслідків від вступу України у СОТ, виявлення впливу АПК на розвиток всієї економіки, оцінки впливу диспаритету цін і виробленню заходів по його подоланню.

Аграрний сектор в економіці будь-якої країни займає особливе місце. Специфічність ролі, відведеної сільському господарству, обумовлюється виробництвом продуктів харчування як основи життєдіяльності людей і відтворення робочої сили, виробництвом сировини для багатьох видів споживчих товарів і продукції виробничого призначення.

Виробництво продукції можна представити у вигляді виробничого процесу від початку оранки землі до отримання кінцевого результату у вигляді хліба. На жаль, використовувані показники не вписуються в цей процес, і, таким чином, відсутня можливість проводити кількісну оцінку впливу на кінцевий результат процесу основних і оборотних коштів, показників землі тощо.

По суті, рівень розвитку сільського господарства багато в чому визначає рівень економічної безпеки країни. На початку 1980-х рр. у науковий і виробничий обіг було введено поняття АПК, що є сукупністю галузей національного господарства, зайнятих виробництвом продукції, її зберіганням, переробкою і доведенням її до споживача.

Розглядаючи сільське господарство в комплексі з суміжними галузями, не можна не відзначити, що крім стратегічної зацікавленості держави в забезпеченні нормального (оптимального) функціонування аграрного сектора, є і визначена ринкова доцільність існування і розвитку сільського господарства — кожне робоче місце, створене в сільському господарстві, обумовлює створення декількох робочих місць в суміжних галузях, а будь-які структурні зрушення в АПК неминуче спричиняють за собою відповідні зміни в багатьох галузях, починаючи від машинобудування і закінчуючи ринковою торгівлею.

Наукове управління вимагає застосування системного і комплексного підходів при вирішенні проблем. Об'єкт управління розглядається як єдине ціле, і в рамках цього цілого комплексно і одночасно оцінюється ступінь впливу всіх можливих чинників на кінцеві результати об'єкту управління. Відповідно до характеру і масштабу цього впливу розробляються заходи соціального, економічного, технічного, організаційного, управлінського і законодавчо-нормативного характеру для зміни впливу чинника у необхідному напрямі.

Радикальна економічна реформа протягом минулих років не привела до позитивних результатів в соціально-економічній сфері. Головним наслідком, породженим вольовими рішеннями, є вибір способів переходу від командно-адміністративної системи до ринкових відносин. При виборі способів переходу переважали економічний догматизм і необгрунтованість державного управління в перехідний період. Наприклад, всупереч догматичним очікуванням поживавлення економіки при зниженні рівня інфляції насправді має одночасно із зниженням інфляції до нульового рівня зменшення інвестицій в промислове і сільськогосподарське виробництво і падіння обсягу матеріального виробництва.

Прикладами принципових помилок в державному управлінні служать способи здійснення лібералізації цін, роздрядження власності і надання свободи зовнішньої торгівлі. Сюди ж слід віднести податкову політику, яка не сприяє розвитку малого і середнього підприємства у сфері матеріального виробництва. Доказом такої необгрунтованості служать результати в соціально-економічній сфері та в інших сферах внутрішньої і зовнішньої політики, одержані в результаті проведених реформ.

Якби до початку здійснення реформ було проведено всебічне наукове прогнозування очікуваних соціально-економічних процесів та їх кінцевих результатів, то способи проведення радикальної економічної реформи треба було вибирати інші, менш важкі для громадян, що соціально захищаються, без колосального збагачення невеликої меншості населення на основі спекулятивного прибутку поза матеріальним виробництвом і "загарбницькою" приватизацією промисловості.

Для виключення помилок принципового значення в майбутньому необхідно перейти від суб'єктивного (вольового) і волюнтаристського управління до наукового управління. Має бути сформована наукова основа рішень, що приймаються органами влади та управління.

При поточному і перспективному управлінні адміністраціям АПК доводиться вирішувати численні і складні задачі при взаємодії з сусідніми ланками. Не виникає жодного сумніву у тому, що такого роду задачі грамотно і раціональним чином можна вирішувати на науковій основі, але для цього необхідне наукове забезпечення підготовки і реалізації рішень.

Принциповою вимогою до науково обгрунтованого вирішення задач аналізу і синтезу АПК є отримання раціональних значень характеристик і показників АПК та обгрунтування найефективніших і економічних шляхів зближення значень характеристик АПК.

АПК характеризується складною структурою і великою фізичною різноманітністю входних до неї елементів. Науково-методичний апарат обгрунтування раціональних АПК в цілях урахування цієї різноманітності має ґрунтуватися на загальних методологічних засадах. Для цього доцільно використовувати ряд основоположних принципів і системний підхід.

До основоположних принципів відноситимемо наступні:

- принцип забезпечення методологічної єдності досліджень, що проводяться по обгрунтуванню АПК різної фізичної природи;
- принцип відповідності заходів характеру і масштабу впливу чинників на АПК;
- збалансованість заходів і обсягу задач (функцій);
- реалізація у встановлені терміни запланованих заходів;
- відповідність порядку реалізації заходів принципам методу програмного планування.

Вказані принципи необхідно враховувати при сумісному розгляді і у взаємозв'язку впливу чинників і заходів, направлених на зміну цього впливу.

На користь забезпечення принципу методологічної єдності при обгрунтуванні АПК здійснюється:

- постановка проблеми обгрунтування основних напрямів розвитку АПК;
- розробка основних понять і систематизація початкових умов, пов'язаних з вирішенням вказаної проблеми;
- розробка принципів, які повинні бути прийняті за основу при обгрунтуванні раціональних АПК;
- обгрунтування критеріїв оптимальності (цільових функцій), використовуваних при визначенні раціональних АПК;
- обгрунтування комплексу показників, що характеризують стан і перспективи розвитку АПК і форм їх представлення;
- оцінка ефективності АПК і його об'єктів, а також вироблення рекомендацій щодо її підвищення;
- використання загальних методичних підходів на користь оптимізації та оцінки ефективності і порівняльного аналізу заходів на різних рівнях;
- розробка шляхів використання методу програмного планування для реалізації заходів;

— визначення шляхів розвитку методів вирішення даної проблеми [1].

Другим основоположним принципом є принцип динамічної рівноваги, який полягає у тому, що з урахуванням дії чинників повинні реалізовуватися відповідні заходи. Крім того, мають здійснюватися заходи з урахуванням всіх можливих метеорологічних умов. Відповідно до цього принципу при зростанні масштабу наслідків повинна зростати здатність системи заходів щодо ліквідації цих наслідків. Наприклад, заходи, пов'язані з силами і засобами, повинні враховувати зміст і обсяг вирішуваних задач.

Відповідно до третього принципу у АПК не повинно бути "вузьких місць" у виконанні функцій і робіт відносно окремих чинників. Інакше кажучи, повинен бути рівностабільний розвиток всіх елементів АПК. Тому АПК має розвиватися відповідно до змісту і обсягу функцій (робіт), що покладаються на цей АПК. Наявність заходів в системі, забезпечуючих виконання всіх можливих функцій або робіт, це одна з необхідних умов.

Принцип оптимальної спадкоємності заходів ґрунтується на тому, що безперервний розвиток елементів АПК обов'язково припускає заміну їх новими елементами в необхідні терміни.

У зв'язку з тим, що результати обгрунтування основних напрямів розвитку АПК повинні знайти реалізацію в програмах, то АПК на даний період має визначатися у передбаченні урахування вимог методу програмного планування: ув'язка заходів із задачами (роботами) на планований період і можливостями їх реалізації в цей період, ув'язка заходів на етапі розробки, виробництва і експлуатації по ресурсах, виконавцях і термінах, безперервне в часі уточнення результатів планування за попередній період і отримання нових результатів на подальший період, широке використання методів техніко-економічної оцінки за критерієм "ефективність — витрати — час" [2].

На користь забезпечення методичної єдності при обгрунтуванні раціональних АПК повинен враховуватися ряд базових вимог загального характеру:

- характеристики і показники АПК повинні визначатися на основі системного підходу і бути єдиною системою з виділенням підсистем на кожному рівні ієрархії, а в рамках одного рівня групуватися по процесах;
- вказані характеристики і показники мають бути реалізовані в намічені терміни по ресурсах, технічно і організаційно;
- АПК для функціонування в надзвичайних ситуаціях має визначатися в результаті оптимізації його показників і характеристик для умов ліквідації стихійних лих, аварій і катастроф.

Вимоги системного підходу стосовно державного управління АПК мають наступний сенс.

1. АПК як об'єкт управління необхідно розглядати як єдине ціле відносно зовнішніх і внутрішніх умов. При обгрунтуванні наукових засад управління АПК повинні враховуватися зовнішні умови, до яких відноситься вплив чинників на АПК. Вимога цілісності до АПК відносно внутрішніх умов означає, що його складові повинні бути взаємопов'язані як в рамках одного рівня, так і різних рівнів. Це досягається шляхом вирішення загальної оптимізаційної задачі, що охоплює визначен-

ня раціональних значень характеристик і показників всіх рівнів АПК.

2. При обґрунтуванні системи наукового забезпечення АПК необхідно виходити з ієрархічної структури. Ієрархічність структури є об'єктивною властивістю і має враховуватися при одночасному визначенні раціональних значень характеристик і показників сфер АПК за рівнями ієрархії.

3. У науково обґрунтованій системі управління значення характеристик і показників АПК в цілому і його сфер мають визначатися в результаті вирішення загальної для АПК задачі оптимізації, виходячи із заданих функцій та умов їх виконання.

4. Ієрархічність структури задачі оптимізації зумовлює обов'язкове однакове урахування взаємних зв'язків "по вертикалі" і "по горизонталі" на всіх рівнях ієрархії. Це повинне забезпечуватися відповідною процедурою визначення раціональних значень характеристик і показників системи.

5. Системі управління та її елементам властива зміна у просторі та часі, що об'єктивно виражається у формі процесів. При цьому самі процеси та їх окремі етапи (операції) знаходяться в ієрархічному підпорядкуванні. Це дає змогу і обумовлює розгляд на кожному рівні ієрархії основних процесів і процесів їх забезпечення і обслуговування. Тут слід підкреслити, що реалізація заходів забезпечує відновлення протікання процесів.

6. Будь-які системи є відносно локальними і мають обмеження.

При визначенні раціональних значень характеристик і показників повинні також враховуватися додаткові вимоги до складових частин і елементів АПК. Вироблення цих вимог має здійснюватися з урахуванням тенденцій зміни чинників, а також досягнень у сфері державного управління, економіки, науки і техніки, що сприяють створенню і реалізації ефективних заходів.

Вказані принципи повинні враховуватися при виробленні єдиної крізної системи вимог за рівнями ієрархії.

Разом з вказаним, виробляються вимоги до обслуговуючого персоналу, засобів і процесів, пов'язаних з роботами. Початковою основою при виробленні вимог є результати впливу чинників, зміст і обсяг робіт по зміні цього впливу.

За наслідками оцінки ступеня впливу чинників повинні визначатися вимоги до ефективності заходів. Ці вимоги служать основою для визначення або уточнення змісту і обсягу задач для засобів, що залучаються до їх виконання на кожному з рівнів ієрархії.

АПК функціонує у просторі та часі, що можна об'єктивно виразити за допомогою процесів, що відбуваються в АПК. Включення до розгляду таких процесів дає змогу:

— за допомогою процесів з'являється можливість одночасно описати функціонування АПК в цілому, а також її складових елементів;

— оцінити ступінь впливу внутрішніх і зовнішніх умов, а також чинників на кінцеві результати процесів, а останні виразити вихідними показниками АПК і складових частин;

— визначити можливі і пріоритетні заходи, направлені на зміну ступеня впливу чинників.

Зазначені процедури складають основу рішення задачі аналізу.

Вище наголошувалося, що при обґрунтуванні системи управління АПК і його сфер процеси мають основоположне значення [3]. Через ці процеси проявляється найважливіша властивість системи управління АПК і його складових частин — зміна у просторі та часі. Цю властивість відображатимемо через стан системи, що розглядається як методологічне поняття. Стан системи характеризуватимемо як етапи процесу функціонування системи в цілому і описуватимемо сукупністю величин, що змінюються у просторі та часі. Якщо на фіксований момент часу в сукупності розглядати вказані величини, то утворюється ряд можливих значень випадкових величин. Звідси витікає, що визначуваний показник результативності процесу повинен мати випадковий характер і виражатися за допомогою законів розподілу кінцевого результату процесу.

Принципи системного підходу можна і потрібно використовувати для аналізу процесів. Для фіксованого рівня ієрархії процеси, що відбуваються на цьому рівні необхідно розглядати як єдине ціле, як систему процесів, що мають ієрархічну структуру.

При реалізації забезпечуючого або обслуговуючого процесу на його виході одержуємо також "продукцію" процесу (наприклад, за певний проміжок часу кількість доставлених одиниць сировини, матеріалу, води, електроенергії тощо).

Наведений матеріал показує, що обґрунтування системи наукового забезпечення державного управління агропромисловим виробництвом пов'язане з необхідністю розгляду досить великої кількості питань.

Складним методологічним питанням є встановлення вимог до змісту і обґрунтування аграрної системи (агропромислового комплексу). Для цього перш за все необхідно мати сучасний науково-методичний апарат обґрунтування систем. Такий дослідницький апарат був розроблений у ряді галузей. Для агропромислового комплексу до упровадження ринкових відносин не був створений необхідний механізм досліджень.

При визначенні вимог до рівня розвитку галузевих і територіальних ланок АПК за основу приймався досягнутий рівень, а не потреби населення в товарах і послугах. Управлінські рішення на загальнонаціональному і регіональному рівнях ухвалювалися в основному евристичним методом на основі особистого досвіду та інтуїції. У разі голосування бюлетеннями, натисненням кнопок суб'єктивні властивості евристичного методу залишалися у силі, тим паче, що управлінські задачі достатньо складні, і для підготовки рішення необхідна наукова основа і використання процедури вирішення задач оптимізації. Не знайшовши широкого практичного застосування програмний метод планування.

Факти показують, принцип планування від досягнутого рівня як основи управління приводив до нераціонального розвитку галузей, що входять до складу окремих сфер АПК.

З переходом на ринкові відносини в АПК відбулося стрімке падіння виробництва продукції та забезпечення цього виробництва. При обмежених ресурсах, що виділяються на АПК, потрібен їх раціональний розподіл на сфері АПК. Необхідно було замість "вольового управління" створити систему наукового забезпечення державного управління агропромисловим комплексом та розподілу обмежених ресурси.

На жаль, АПК не розглядався системно, як єдине ціле. Звідси виникли такі недоліки, як непропорційний розвиток сфер АПК, автономний розподіл грошових коштів по сферах АПК та їх підприємствах, встановлювалися волюнтаристським методом ціни на товари і послуги АПК, заробітна плата і рівень соціального забезпечення тощо. Це особливо посилювалося після масової приватизації і утворення посередницьких підприємств. Регулярні виробничі зв'язки промисловості і АПК практично припинилися. Науковий супровід галузей АПК і галузей інших комплексів на користь АПК практично припинився.

У "застійні часи" знайшли широке застосування наукове обґрунтування перспектив розвитку галузей за участю головних НДІ і спеціалізованих організацій своєї галузі і інших галузей. Вживані методи досліджень можуть бути використані для дослідження другої сфери АПК, а також для деяких процесів забезпечення і обслуговування третьої сфери АПК. При рішенні проблем розвитку зразків засобів праці прикладна наука накопичила великий резерв методів і практичних прийомів щодо програмного методу планування. Цей метод може бути використаний для планування розвитку техніки другої сфери АПК.

Проте застосування програмного методу планування вимагає використання всіма організаціями-співвиконавцями єдиної початкової інформації, однакових форм програмних документів, однакових за формою показників ефективності і витрат планованих (пріоритетних) заходів, а також однакових методик їх обчислення.

Помилки і недоліки в АПК були наслідком ухвалення непередуманих суб'єктивних рішень. Це положення можна змінити при переході до системи управління на науковій основі.

ВИСНОВКИ

У результаті порівняльного аналізу вимог до змісту і обґрунтування системи наукового забезпечення управління АПК і виконаних по цій проблемі сформульовано ряд складних питань принципового характеру, підлягаючих дослідженню.

Нове в наших методологічних положеннях полягає у тому, що зроблені раніше методологічні розробки, що відображали специфіку окремих проблем агропромислового виробництва пов'язані відповідно з принципами системного підходу з позиції виконання задач у сфері рослинництва й тваринництва. Ця ув'язка не є механічним по'єднанням окремих складових частин АПК, а потребує розроблення загальних положень, на основі яких мають проводитися дослідження і узагальнюватися їх результати на користь обґрунтування системи АПК. Такі методологічні положення відображені в основних показниках системи, змісті і обсязі задач, сукупності основоположних принципів, вимогах, обмеженнях при виборі цільових функцій і методах досліджень. В результаті визначилася методологія обґрунтування системи як складного процесу послідовного вирішення різних за характером взаємопов'язаних задач.

Для забезпечення нормальної життєдіяльності людини у взаємовідносинах з сім'єю, суспільством, державою і світовою спільнотою виникає необхідність приймати органам державної влади та управління рішен-

ня, які повинні задовольняти певним вимогам, що виходять з необхідності наукового обґрунтування. Прості задачі людина вирішує виходячи з своїх теоретичних знань і життєвого досвіду. Для отримання об'єктивного рішення складніших задач, до яких відносяться управлінські задачі, необхідні спеціальні методи з використанням сучасних обчислювальних засобів.

Оскільки державне управління по суті зводиться до безперервного вирішення задач оптимізації поточного і перспективного характеру, то в результаті оптимізації знаходяться команди управління, тобто заходи, які доцільно реалізувати на практиці. Представляє значний практичний інтерес визначення пріоритетних заходів для фіксованих ресурсних обмежень. Залежно від обсягу асигнувань змінюватиметься склад пріоритетних заходів, які включаються в програму управління АПК, якщо це дозволяє зробити наявний обсяг асигнувань.

При розробці програмних пропозицій перш за все наголошується на необхідності головної наукової організації. Ця організація разом з організаціями-співвиконавцями повинна забезпечити методологічну єдність, єдність методологічних положень за визначенням ефективності заходів і витрат на їх реалізацію, однакову початкову інформацію і єдині форми програмних документів.

Як видно з вищесказаного, держава міцно увійшла до нашого життя і є невід'ємною її складовою при будь-якій, будь то директивно-планова (що, саме собою зрозуміло) або ринкова системах. Ніхто в даний час не ставить під сумнів питання про його необхідність і спірним моментом є лише міра державного втручання, а по суті справи інтенсивність використання тих або інших методів державного управління АПК як системи економіки, які ми і пропонуємо розглянути на наступному етапі нашого дослідження.

Література:

1. Плеханов Д.О. Необхідність державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки / Д.О. Плеханов // АгроСвіт. — 2007. — № 12. — С. 19—24.
2. Олійник Д.С. Необхідність та напрямки бюджетної підтримки сільськогосподарського виробництва в Україні / Д.С. Олійник // Наукові праці НДФІ. — 2002. — № 4 (19). — С. 13—19.
3. Макаренко П.М. До напрямів теоретичних досліджень ринкового розвитку економіки сільського господарства / П.М. Макаренко // Економіка АПК. — 2006. — № 7. — С. 48—52.

References:

1. Plekhanov, D.O. (2007), "The need for state regulation of the agricultural sector", *AhroSvit*, vol. 12, pp. 19—24.
2. Oliynyk, D.S. (2002), "The need for and direction of budget support agricultural production in Ukraine", *Naukovi pratsi NDFI*, vol. 4 (19), pp. 13—19.
3. Makarenko, P.M. (2006), "By areas of theoretical studies of market economy development of agriculture", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 48—52.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2014 р.